

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U Y A Y I N L A R I
IX. Dizi - Sayı 14^b

XIV. TÜRK TARİH KONGRESİ

Ankara: 9-13 Eylül 2002

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER

II. Cilt - II. Kısım

ANKARA - 2005

TERACİM-İ AHVÂL ARAŞTIRMALARINDA ARŞİV MESELELERİ

ALİ BİRİNCİ

Teracim-i ahvâl araştırmalarının tarihçilik içinde mühim ve vazgeçilmez bir yeri ve değeri bulunmaktadır. Bu hususun tartışılmasına ihtiyaç bile duyulmaması bu bakımdan dikkat çekicidir. Thomas Carlyle'ın deyişiyle "Dünya Tarihi, insanlığın bu dünyada başardığı işlerin tarihi, esasında burada, yeryüzünde çalışıp çabalamış olan büyük adamların tarihidir". Tarih anlayışının çeşitlenmesi ve farklı tarih yazıcılığının gelişmesi bu türden tarih yazıcılığının değerini azaltmamıştır¹.

Ferdin tarihin akışı içindeki rolü veya tarihinin ferdin iradesi üzerindeki tesiri meselesi, hiç şüphesiz, tarih usûlünün en cazip tartışma mevzularından biridir ve her zaman tartışılacağı benzemektedir². Bu meyanda şöyle bir ifade de işe yarayabilir: Ferdin iradesi ile tarihin iradesi arasındaki karşılıklı tesir her zaman araştırma mevzuu olarak cazibesini koruyacaktır. Bu bakımdan bir ferdin bir tarih metninde ismen zikredilmesi, açık veya zımnen, kendisinin tarih içinde bir yere ve paya sahip olduğunun ifade edilmesi demektir. Nitekim uzak mâziden hâle yaklaştıkça, bilhassa siyâsî tarih araştırmalarında, fert isimlerinin gittikçe daha fazla bir nisbette metin içinde zikredildiği görülmektedir.

Tarih yazıcılığında bir ferdin isminin zikredilmesinin arkasında bir faraziye bulunmaktadır. Bu, fert hakkında asgarî bilginin okuyucu tarafından müracaat eserlerinde veya başka kaynaklarda bulunabileceğidir. Aksi takdirde metne bir fert ismi yazmanın fazla bir mânâsı olamaz. Bu bakımdan tarihçi bir isim zikrettiği zaman, hakkında bir kaynak ismi hatırlatmalı veya aynı zamanda, birkaç satırlık da olsa, bilgi vermelidir. Bu işi yapamayacaksa yazdığı metne isim koymaktan kaçınmalıdır³.

1. Teracim-i Ahvâl Bakımından Tarih Araştırmaları:

Son zamanlarda yazılan tarih metinlerinin teracim-i ahvâl bakımından, en nâzik ifadeyle, büyük açıklar verdiği söylenebilir. Tarihçilerin zikrettikleri isimleri tanımak ve tanıtmak gibi bir niyetlerini, yazdıkları metinlerden anlamak mümkün

¹ *Kahramanlar*, (Türkçesi: Behzat Tanç), İstanbul, 1976 s.19.Tarihçilik bakımından biyografinin değeri için: İlber Ortaylı, "Türk Tarihçiliğinde Biyografi İnşası ve Biyografik Malzeme Sorunları", *Osmanlıdan Cumhuriyete*, İstanbul, 1999, s.56-63.

² Tartışanlardan ikisinin görüşleri için: L. Tolstoy, *Harp ve Sulh* (Çev. Zeki Başıtmar), İstanbul, 1949 c. IV-2 s. 130-173; E.H. Carr, *Tarih Nedir*, (Çev. Misket Çizem Gürtürk), İstanbul, 1980, s. 43-74.

³ Okuyuculara, kitapta adı geçen belli başlı şahsiyetler hakkında bilgi veren araştırmacılara iki örnek: 1. Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki* (Çev. Nuran Ülken), İstanbul, 1971, s. 243-264 (85 hâl tercümesi); 2. Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, 1998, s.481-514 (92 hâl tercümesi).

olmamakta, zikredilen isimleri tanımak ve tanıtmak işi geçiştirilmektedir. Meselâ aynı şahıs bu sebeple bu gibi kitapların dizinlerinde iki ayrı şahıs olarak yer alabilmektedir. Yüzlerce isimle dolu olan metinlerde şahıslar kuru ve tabii aynı zamanda çoğu kez bir mânâ ifade etmeyen isimler olarak yerini almaktadır. Tabiatıyla bu durumda metnin yorumunu yapmak mümkün olmamaktadır⁴.

Bu meselede dikkati çeken başka bir husus ise bilgi verme denemesinde bulunduğu zaman ortaya çok garip yanlışların çıktığıdır. Üstelik bu yanlışların bir mazeretini bulmak da mümkün görünmemektedir. Meselâ Halide Edip Adıvar'a, Münif Paşa'nın ölümüne (1910) tarih düşürtülmüş⁵; Müşir Fuat Paşa (1835-1931) niyetiyle Keçecizade İzzet Fuat Paşa (1860-1925) anlatılmış ve kitapları Müşir Fuat Paşa'nın eseri olarak takdim edilmiş ve fikirlerinin tesbitinde atıfta bulunulmuştur⁶.

Berlin'de Ermeniler tarafından şehit edilen Mehmet Cemal Azmi (Arapgir, 1868 - Berlin, 8 Nisan 1922) ve dolayısıyla II. Meşrutiyet devrinin Azmi ismini taşıyan devlet adamları hakkında yanlışların hikâyesi müstakil bir yazı mevzuu olabilecek kadar karmaşıktır. Hemen ifade etmek gerekir ki bu şahsiyetler içinde hayatı hakkında en çok bilgi bulunanı Mehmet Cemal Azmi'dir ve hakkındaki yanlışlıkların bir mâzereti yoktur⁷.

Hem Osmanlı ve hem de Cumhuriyet devrinin Kâzım Paşa ismini taşıyan şahıslar hakkında da mesele Azmi beyler meselesinden daha karışıktır ve eldeki bilgilerle bu karışıklığı halletmek, hele Osmanlı devri için, mümkün görünmemektedir. Ancak bu meselede de eldeki bilgilerin tam olarak değerlendirildiğini söylemek mümkün değildir. Yâni bilgisizlik ile usulsüzlüğün bir araya gelmesi vaziyetin ve-

⁴ Bu çeşitten bir doktora + doçentlik tezine en dikkate değer örnek *İstiklâl Mahkemeleri* (Ergün Aybars, İzmir, 1988, C. I-II 548 s) isimli kitaptır. Yazar isimleri bir soyadına bile kavuşturamamıştır. Ali İhsan Sabis Paşa (s. 526), Avni Doğan (s. 527), Cemil Uybadin (s. 529), Hamdi Namık Gör (s. 534), İhsan Eryavuz (s. 535) indekse ikişer defa, farklı şahıslar olarak girmiş; İskilipli Atif Hoca, "Üsküplü Atif (s. 411, 415) ismiyle kitapta yerini almıştır. Yazar sonraki (1995) baskıda indeksi çıkararak meseleyi halletmiştir.

⁵ Halide Edip Adıvar'a tarih düşürten bir doktora tezi için: İsmail Doğan, *Tanzimatın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul, 1991, s.59 dn.83.

⁶ İki Fuat Paşayı tek Fuat Paşa olarak anlatan bir metin için: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul, 1989, c. III s. 405 (2000, s. 490). Halbuki iki paşayı karıştırmamak için elde kaynak bulunmaktadır: İ. Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1946 s. 145, 197-198. Tunaya kitabının ilk cildinde de (İstanbul, 1984 s. 613 dn.) yazarların soyadlarını vermeye talip olmuş, ancak bunu yapamamıştır. Kitabında ismini zikrettiği kişilerden hemen hiçbirini asgarî, bir ölçüde olsa bile tanıdığına dair bir işaret görülmemektedir.

⁷ Mehmet Cemal Azmi'nin hâl tercümesi diğer Azmi Beylerle karıştırılmayacak derecede bilinmektedir: Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeler*, Ankara, 1968, 1969, c. III, s. 479-480; Daha geniş ve mükemmel bir hâl tercümesi için: İsmail Hacıfettahoğlu, "Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Bir Siması: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey", *Türk İdare Dergisi*, Sayı 435 (Haziran 2002) s. 247-268; ikinci Azmi; Mustafa Azmi Ömer Akahın da (1858-1940) kâfi derecede tanınmaktadır: Ali Çankaya, a.g.e., s. 159-160. Bu iki Azmi'yi tek bir şahıs olarak anlatan bir yazı için: Feroz Ahmad, a.g.e., s. 244-245; Üçüncü Azmi Bey Selânik ve İstanbul Polis Müdürlüğü'nde bulunan Azmi Samurkaş'tır (öl. 24.7. 1944). Hakkında bilgi için: "Hakikî Bir Ziya Eski Beyrut Valisi Azmi Vefat Etti", *Tanin*, nu. 4454-326 (25 Temmuz 1944) s. 1, 2; "Azmi Samurkaş dün gömüldü", Nu. 4454-327 (26 Temmuz 1944 s. 1, 2; Dördüncü Azmi Bey hakkında bir araştırma yapma imkânı bulamadığımız, tıpkı diğerleri gibi, Vali olan şahıstır. Sahra-yı Cedid kabristanındaki mezarının kitabesi şudur: "Ankara Valisi Mehmed Azmi. Öl.15.5.1335".

hametini artırmaktadır. Bir tarih araştırmasında Cumhuriyetin dört Kâzım Paşa'sını "Kâzım Paşa" şeklinde indekse almanın bir mâzereti yoktur⁸.

Teracim-i ahvâl meselesinde işaret edilmesi gereken başka bir husus ise tez mevzuu olarak seçilmelerine rağmen bâzı şahsiyetler hakkında yeni bilgiler ortaya konmak bir yana eski bilgilerin bile lâıykıyla değerlendirilmemesi ve işin, yâni araştırmacılığın gereğinin yapılmamasıdır⁹. Bir de Ahmet Muhtarlar meselesi hatırlatabilir¹⁰.

2. Sicill-i Ahvâl Defterleri ve Sicil Dosyalarının Verdiği İmkânlar:

Osmanlı Devleti'nde memurlara dair kayıtların tek merkezden ve düzenli olarak tutulmasına Cevdet Paşa'nın Dahiliye Nâzırlığı zamanında, 1877 senesinde başlandı. Nitekim Sicill-i Ahvâl Defterlerinin 1. cildinde ilk kayıt olarak Paşa'nın sicili (s.2) yer almıştır. Kısaca bu çok gerekli ve kıymetli tanzim işi de Cevdet Paşa'nın icraatı zümresindedir. Ancak buna dair talimat daha sonra (4 Mart 1879) çıkarılmıştır¹¹. Buna göre (m.1) "Memurin-i şer'îye ve sunuf-u askeriye ve zabtiyeden mada sâdaret-i aliyyeden nahıye müdürlerine kadar mansub ve mâzul bilcümle memurin-i mülkiye ve adliye ve maliye ve saireden birer tercüme-i hâl varakası ahzıyla icra alınacak tahkikata göre bâde'l-ıslah ittihaz edilecek sicill-i umumiye kayd olunacaktır". Sicill-i Ahvâl'in muamelâtı Dahiliye Nezareti tarafından yürütülecekti (m.16). Bu komisyonun yerine daha sonra (24. 12. 1896) Memurin-i Mülkiye Komisyonu kuruldu ve komisyon Dahiliye Nezareti'nden ayrıldı¹² ve müstakilen (m.4) çalışmaya başladı.

1877'den itibaren teşekkül etmeye başlayan Sicill-i Ahvâl Defterlerinde, devlet memuriyetinde bulunan 92137 kişi hakkında muazzam bir bilgi hazinesi ortaya çıktı. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 201 defterin ve bunların, 1909'dan itibaren, devamlı olan sicil dosyalarının araştırmacılara verdiği zengin imkânları Türk tarihçiliğinin lâıykıyla değerlendirildiği söylenemez¹³. Bu defterlerde Talimat (1873, m.3) gereği "her zâatın isim ve şöhet ve pederi ismiyle tarih-i velâdeti ve mü-

⁸ Ergün Aybars'ın (a.g.e., s. 537) kitapta geçen Kâzım Paşaları ayırdetmek gibi bir niyeti görünmüyor. Bir isimle Kâzım (Özalp) Paşa (s. 27, 135, 413, 442), Kâzım (İnanç) Paşa (s. 71, 294), Kâzım (Orbay) Paşa (s. 282) ve Kâzım (Karabekir) Paşa (s. 447) ifade edilmiştir.

⁹ Bunun en dikkate değer örneğini İsmail Hakkı İzmirli üzerinden yapılan iki doktora tezi (Sabri Hizmetli, Bayram Ali Çetinkaya) teşkil etmektedir. Geniş bilgi için: Ali Birinci, "İsmail Hakkı İzmirli (1869-1946)", *Pax Ottomana* (Neşreden: Kemal Çiçek), Ankara, 2001 s. 687-733.

¹⁰ Gazi Ahmed Muhtar Paşa (1839-1919) ve Müzeci Ahmet Muhtar Paşa (1861-1926) ile Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin oğlu Ahmet Muhtar Kevakibî (1878-1943) arasında da zaman zaman karışıklık olmaktadır. Meselâ A. M. Kevakibî'nin *Atebe-i Bülent-Mertebe-i Hazret-i Hilâfet-Penahiye Bir Arıza* (İstanbul, 1328, 24s).

¹¹ Carter V. Findley, "Sicill-i ahvâl sistemi" nin kuruluşu için 1877 civarı tahmininde bulunuyor: *Kalemîyeden Mülkiyeye*, İstanbul, 1996 s. 373. "Ahvâl-i Memurin-i Sicil Komisyonu Talimatı" için: *Düstur-I*, İstanbul, 1299, C.IV, s. 63-66.

¹² Nizamnâmesi için: *Düstur-I*, Ankara, 1941 c.VII s. 132-136.

¹³ Defterler hakkında bilgi için: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Katalogları Rehberi*, Ankara, 1995, s. 224-6 Bu 201 defter dışında da kurumlara dair başka defterlerin bulunduğu da bilinmektedir. Meselâ M. Zeki Pakalın'ın *Sicill-i Osmanî Zeyli*'nden (c. 13 s. 3097) anlaşıldığına göre Arşiv'de Şura-yı Devlet'e ait defterler bulunmaktadır. Yine Hazine-i Hassa'dan maaş alanlara dair de sicil defterlerinin varlığı biliniyor: Arzu T. Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, Ankara, 2000 s. 61. Bu defterlerin kaç adet olduğu belirtilmemiştir. Adalet Bakanlığı Arşivi'nde de aynı defterlerden bulunmaktadır.

vellidi ve mekâtib-i resmiye ve âdiyeden kangılarınca kangı fenleri tahsil eylediği ve yedlerinde şahadetnâme olup olmadığı ve kargı lisanlarda tekellüm ve kitabet edebildiği ve bir eser telifatı var ise neye dair olduğu gösterilecek ve yedinde şahadetnâme olup da ibrazı kabil ise musaddak bir sureti rabt edilecekti".

Defterlerde bu türden bilgilere ilâveten memurun mesaîsinin değerlendirilmesi, aldığı nişanlar ve unvanlar ve hizmeti esnasında ölmüş ise ölüm tarihi de bulunmaktadır. Zaman sırasına göre memuriyetleri ve maaşlarının miktarları da kaydediliyordu.

Bir bakıma memuriyet sicil kayıtları ve dosyaları tebyiz edilmemiş tercüme-i hâl külliyyatı gibidir. 1877'den zamanımıza kadar olan devre için, devlet ile ilişkisi olan herkes için - artık diğerleri için de - müthiş ve çok cazip bir bilgi birikimi oluşmuştur.

3. Sicill-i Ahvâl Kayıtlarının Neşrinde Gelenekler:

Tutulduğu ilk zamanlardan itibaren sicill-i ahvâl kayıtlarına hiçbir zaman gözlerden uzak ve gizli kalması gereken evrak nazarıyla bakılmamış ve bunlara bir mahremiyet ve kudsiyet atfedilmemiştir. İşin dikkati çeken bir tarafı da bunların bir metni yeni tâyin, ölüm veya neşir organlarının arzusu üzerine gazete, mecmua ve kitaplarda ve devletin resmî neşriyatında basılmıştır. Basılan hâl tercümeleri sicil kayıtlarında bulunan bilgileri tamamen ihtiva etmektedir. Bu metinlerin sicil komisyonları tarafından hazırlanıp verildiği muhakkaktır.

Gazete ve mecmualarda bulunan yüzlerce tercüme-i hâl metinleri bu tatbikatın delili olarak ortadadır. Nitekim *Musavver Medeniyet*¹⁴, *Servet-i Fünun*¹⁵ ile *Mâlumat*¹⁶ ve *Hazine-i Fünun*'da¹⁷ bu bütün birçok örneği görülebilir.

Diğer taraftan hususî salnâmelerde de bulunan hâl tercümelerinin de kaynağı esas itibarıyla Sicill-i Ahvâl Defterleri olmalıdır. Bunlardan örnek olarak *Nevsâl-i*

¹⁴ "Kanun-ı evvel sene 93 hâlâ Mahkeme-i İstinatiye reisi devletlü Suphi Paşa hazretlerinin tercüme-i hâlidir". Defa. 3 (3 Muharrem 1293) s. 18-3; "Devletlü Rıza Paşa hazretlerinin tercüme-i hâli", Defa. 8 (3 Rebiü'l - evvel 1293).

¹⁵ "Ahmet Vefik Paşa", Nu. 3 (28 Mart 1307) s. 28-29; "Kostantin Müsürüs Paşa", Nu. 17 (Mâli 1307) s. 201-202; "Müteveffa Atif Paşa", Nu. 130 (26 Ağustos 1309) s. 407; "Habib Efendi", Nu. 121 (24 Haziran 1309) s. 270; "Merhum Hasan Sabri Paşa", Nu. 123 (8 Temmuz 1309) s. 296-297; "Akif Paşa", Nu. 152 (27 K. sâni 1309) s. 347; "Seyyid Paşa", Nu. 155 (17 Şubat 1309) s. 395; "Ömer Suphi Bey", Nu. 158 (10 Mart 1310) s. 23, 26; "Dr. Hüseyin Hulki Bey", Nu. 169 (26 Mayıs 1310) s. 206-207; "Mısırlı Halim Paşa", Nu. 171 (9 Haziran 1310) s. 238; "Arifi Paşa-Kostaki Paşa - Asım Bey", Nu. 249 (7 K. evvel 1311) s. 226-230; "İsmail Galip Bey", Nu. 249 (7 K. evvel 1311) s. 231-234; "Hüseyin Kâzım Bey", Nu. 250 (14 K. evvel 1311) s. 250 "Merhum Sabit Paşa", Nu. 288 (5 Eylül 1313) s. 22; "İsmail Paşa", Nu. 311 (13 Şubat 1312) s. 400; "Münir Paşa", Nu. 329 (19 Haziran 1313) s. 265; "Halid Bey", Nu. 331 (3 Temmuz 1313) s. 295; "Celal Paşa - Şehid-i Muhterem", Nu. 331 (3 Temmuz 1313) s. 295; "Gabriel Noradonkyan", Nu. 332 (10 Temmuz 1313) s. 312-313; "Merhum Cemal Bey", Nu. 318 (3 Nisan 1313) s. 91.

¹⁶ *Malûmat*'tan seçtiğimiz örnekler şöyle sıralanabilir: "Kostaki Adosidi Paşa", Nu. 6 (3 Temmuz 1311) s. 137; "Ahmed Şakir Paşa", Nu. 16 (28 Eylül 1311) s. 334-335; "Nusret Paşa", Nu. 62 (12 K. evvel 1312) s. 281; "Halit Bey-Şemsi Molla", Nu. 67 (16 K. sâni 1312) s. 377-378 (Mahmud Akif- Ahmed Arifi - s. 378-379). "İsmail Hakkı Paşa", Nu. 71 (13 Şubat 1312) s. 471-472; "İbrahim Edhem Paşa - Rıza Paşa - Osman Ferid Paşa", Nu. 84 (24 Mayıs 1313) s. 735-736.

¹⁷ "Hattat-ı Meşhur Vahdetin", Nu. 3 (29 Haziran 1311) s. 19-20; "Cevdet Paşa", Nu. 49 (22 Mayıs 1311) s. 392-395.

Asır'ın (İstanbul, 1314 s.114-208) "Teracim-i Ahvâl" ve *Nevsâl-i Malûmat*'ın (İstanbul, 1315 s. 50-59) "Meşahir-i Muasırîn" başlıklı bölümleri hatırlatılabilir. Salnâmelerde, gerek nezaret ve gerekse vilâyet salnâmelerinde de benzer bölümler bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak *Salnâme-i Nezaret-i Hariciye*¹⁸ ve Manastır Salnâmesi¹⁹ gösterilebilir.

Arşivdeki sicil kayıtların neşrinde dikkati çeken asıl husus ise bu neşir geleneğinin II. Meşrutiyet'in ilânından sonra ve Cumhuriyet devrinde de aynen ve herhangi bir sekteye uğramadan devam etmiş olmasıdır.

II. Meşrutiyet'in ilânından sonra Memurin-i Mülkiye Komisyonu kaldırılarak yerine Dahiliye Nezareti'ne bağlı Sicill-i Ahvâl Komisyonu kurulmuştur (13 Ekim 1908²⁰). Bu devrede neşredilen hâl tercümelerinden birincisi, çok açık ifade edilmemekle beraber, bu komisyonun da katkısıyla, yani bazı şahıslara dair bilgilerin derlenmesiyle çıkarılmıştır. Elifba sırasıyla verilen hâl tercüme sahiplerinden alınmış, ancak bir kısmı, *Mirat-ı Sicill-i Memurin-i Osmaniye* ismiyle, cüzler halinde basılan kitabın nâşirleri tarafından, tabiatıyla bu komisyonun yardımıyla (ifade-i mahsusa, s. 18) temin edilmiştir. Bu kitabın altbaşlığı "İnkılâb-ı Ahir-i Osmanideki Rical-i Afife-i Devlet" ibaresidir. Hemen ifade etmek gerekir ki bu devirde ilk ciddi Teracim-i Ahvâl çalışması eksik kalan bu kitaptır²¹.

Mirat-ı Sicill-i Memurin-i Osmaniye'den (Mart 1909) iki sene sonra bu defa daha mühim bir sicil hülâsası bizzat bu komisyon tarafından hazırlandı. Ekim 1911'de *Vilayat-ı Osmaniye'de Müstahdem Vülâtin Tercüme-i Hâl Hülâsalarını Mübeyyin Defter* (Matbaa-i âmire, 1327 16s.)²². Bu kitapçıkta, altı vali hariç, yirmi dört valinin sicillerindeki memuriyete dair bilgiler tarih sırasına göre aynen verilmiştir. Bu kitapçığın herhangi bir araştırmada mehzaz olarak kullanıldığına dair bir bilginiz bulunmamaktadır. Dahiliye Nezareti tarafından basılan bu ilk örnekten sonra daha mühim ikinci bir neşrin Cumhuriyet devrinde yapılması geleneğin devamı bakımından, mühim bir delil ve örnektir. Bu kitap görüşlerimizi desteklemek bakımından hususî bir değere sahiptir. Çünkü bunu hazırlayan İçişleri Bakanlığı, Mahallî İdareler Genel Müdürlüğü'nde şube müdürü olmasına rağmen kitabı gay-

¹⁸ "Teracim-i Ahvâl", *Salnâme-i Nezaret-i Hariciye* - 1, İstanbul, 1302 s. 270-306 (24 hâl tercümesi); *Salnâme-i Nezaret-i Hariciye* - 2, İstanbul, 1306 s. 221-257, Bu ikinci Salnâmede her tercüme-i hâl için Hariciye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defteri'nin sayfa numaraları da verilmektedir.

¹⁹ "Vali-i Âlî-i Vilâyetin ve Bâzı Erkân-ı Mülkiye ve Askeriyenin Teracim-i Ahvâli", Manastır Vilâyetine Mahsus Salnâme - 1305 s. 260-282 (15 hâl tercümesi).

²⁰ *Düstur* - 2, İstanbul, 1329 C. I s. 90-92; Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, İstanbul, 2001 s. 226.

²¹ Bu kitabın mecmualar arasında gösterilmesi yanlışır: Hasan Duman, *Osmanlı - Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri (1828-1928)*, Ankara, 2000, c. I, s. 582.

²² Bu kitapçıkta Sicill-i Ahvâl Komisyonu tarafından hazırlandığı kaydı yok ise de başka bir ihtimâl de bulunmamaktadır. Bu valilerden en son tayini yapılan Ebubekir Hâzım (Tepeyran) Bey'in tayin tarihi 14 Ekim 1911 (s.5) olduğu için Ekim 1911'de basıldığı hükmünü verdik.

riresmî olarak kendi adına bastırmıştır. Bu arada şahıslardan sadece fotoğraf temin etmiş sicil hülâsalarının Bakanlık'taki sicil dosyalarından almıştır (önsöz).

Muharrem Vefa Haznedaroğlu tarafından hazırlanan kitapta, o zamana bakanlık yapan dokuz kişinin ve hâlihazırda Bakanlıkta çalışmakta olan vali, kaymakam, emniyet müdürü, mektupçu ve merkez teşkilâtı mensuplarından altı yüz elli beş kişinin fotoğrafları ve sicil hülâsaları bulunmaktadır. *Cumhuriyet İdarecileri-1946* (İstanbul, 1946 259s. Pulhan Matbaası) adını taşıyan kitap mülki hâl tercümelere bakımından hâlâ mühim bir mehzaz olma vasfını muhafaza etmektedir.

Bu kitaptan sonra ise daha mühim ve zikre değer başka bir kitap ise İçişleri Bakanlığı- Merkez Valileri Bürosu Yayınlarının bir numaralı kitabı olarak dört Merkez Valisi, Hayri Orhun, Celâl Kasaroğlu, Mehmet Belek ve Kâzım Atakul tarafından hazırlanan *Meşhur Valiler* (Ankara, 1969, 628 s) isimli kitaptır. Osmanlı devrinden itibaren seçilen elli vali hakkında sicil kayıtlarına ve diğer mehzazlara dayanılarak yazılmış kıymetli bir kitap ortaya konmuştur.

İçişleri Bakanlığı'nın bu cümleden olarak, yâni sicil dosyalarını da araştırmacının hizmetinin hizmetine vererek, yaptığı son neşriyat emekli valilerden Mehmet Aldan tarafından yazılan *İz Bırakan Mülki İdare Amirleri* (c. I. Ankara, 1990 560s; c. II. 1995 336 s; c. III. 2001 312 s) isimli kitap ile Ali Galip Baltaoğlu'nun *Atatürk Dönemi Valileri* (Ankara, 1998 416 s.) isimli doktora tezidir.

Sicil kayıtlarının neşrine dair, Meşrutiyet öncesi için, bazı örnekler vermiştik. Bunlar arasında Hariciye Nezareti salnâmelerindeki hususî bölümlerde memurların sicil hülâsaları da bulunmaktadır. Cumhuriyet devrinde de iki defa basılan Bakanlık Yıllığı'nda bakanlık mensuplarının sicil hülâsaları verilmiştir. Bu iki yıllıkta birincisinde (*Dışişleri Bakanlığı Yıllığı 1964-1965, Ankara, 1966 s. 146-242*) memurların sicil numaraları verilirken ikinci baskıda (*Dışişleri Bakanlığı 1967 Yıllığı, Ankara, 1968, s. 359-707*) kaldırılmıştır.

Sadece bakanlıkların değil, bazı genel müdürlüklerin de sicil hülâsaların basılıp neşredildiğine dair elde örnek bulunmaktadır. 1973 senesinde *Cumhuriyet Devrinde Emniyet Genel Müdürleri* (Haz. Salih Urgancıoğlu, İzmit 1973, 58s) isimli kitap bu cümledendir ve daha da mühimi resmî bir neşriyat olmamasıdır. Ancak hazırlayan o sırada İzmit Emniyet Müdürüydü.

Bakanlık mensuplarının da kendi teşebbüsleriyle sicil kayıtları üzerinde araştırma yapıp neşrettiklerine dair son zamanlarda iki mühim örnek Bilâl Şimşir tarafından yazılan *Bizim Diplomatlar* (Ankara, 1996, 571 s. Bilgi Yayınevi) ile *Şehit Diplomatlarımız* (Ankara, 2000 c. I 497 s; c. II s. 501-1006) isimli kitaplardır. Tabiiyle bunlarda diğer mehzazlar da kullanılmıştır.

Sicil yayınlarına dair Askerî arşivlerden çıkarılan sicil kayıtlarına dayanan kitaplardan örnekler verilebilir. Ancak daha önce *Askerî Mecmua*'da, ölümlerini ta-

kiben, yüksek rütbeli askerlerin sicil hülâsalarının basıldığına işaret etmek gerekiyor²³. Kitaplar da şöyle sıralanabilir:

1. *Türk İstikbâl Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Ankara, 1989, 259 s. Genel Kurmay Başkanlığı.
2. *Türk Harb Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar* (Haz. İsmet Gör-gülü), İstanbul, 1983, 467 s. Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından.
3. *Cepheden Meclise* (Haz. Hülya Yazar- Mustafa Delialioğlu), Ankara, 1999 448 s. MSB yayını (Asker 237 Parliamentar).

Sicil-i Ahvâl Defterlerindeki ve sicil dosyalarındaki kayıtların neşrine dair hatırlanması gereken örnekler arasında İstanbul Müftülüğü ve Diyanet İşleri Başkanlığı arşivlerine dayanılarak hazırlanan kitaplar da bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Sadık Albayrak tarafından hazırlanan *Son Devir Osmanlı Uleması*²⁴, (İstanbul, 1996 V. cilt, İstanbul Belediyesi) ikincisi Ali Sarıkoyuncu'nun yazdığı *Millî Mücadelede Din Adamları* (Ankara, 1995 c. I 288 s; c. II 443 s. DİB Yayınları) isimli kitaplardır.

Nihayet bu örneklerin sonuncusu olarak TBMM vakfı yayınları dizisinden çıkarılan ve bir heyet (İhsan Güneş, Fahri Çoker, Kâzım Öztürk) tarafından hazırlanan *Türk Parlamento Tarihi*'dir. Bu kitabın her devre için hazırlanan kitaplarının son ciltleri parlamentoların tercüme-i hâllerini ihtiva ediyor ve işaret olmasa da sicil dosyalarını esas alıyor²⁵.

4. Teracim-i Ahvâl Araştırmalarında Arşiv Çalışması Önünde Engeller.

Her şeyden önce ifade etmek gerekir ki sicil kayıtlarının ve dosyalarının araştırmacılar tarafından incelenmesi hususunda açık-seçik herhangi bir kaide ve mevzuat bulunmamaktadır. Bu durum en kötü ve tahammülü zor, hatta zaman zaman haysiyet-şiken durumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Meselâ hâlen herhangi bir kişinin sicil dosyası ne zaman araştırma malzemesi olabilir sualinin açık bir cevabı yoktur. Kişinin emeklilik veya ölümü üzerinden bir muayyen zaman mı geçmesi gerekir bu belli değildir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi yetkilileri de zaman zaman İngiltere'de yüz, Fransa'da yüz yirmi sene, ölüm tarihi üzerinden bir zaman geçtikten sonra, kişi dosyasının araştırmaya açıldığını ifade etmektedirler. Mevzuat noksanlığı bu şekilde araştırmaların önünde bir engel olarak konmaktadır ve araştırmacıların aleyhine bir belirsizlik yaratmakta ve arşiv bürokrasisine de bir takdir imkânı vermektedir. Bu

²³ Bu türden örnekler için: Dr. Hamit Pehlivanlı, *Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Süreli Yayınları Makaleler Dizini* Ankara, 1992, s.27-130.

²⁴ Yazar çok itinasız ve dikkatsiz bir şekilde sicil kayıtlarını hülâsa etmiştir. Buna rağmen arşivin bir kılavuzu olarak kullanılabilir.

²⁵ Bu kitapların en zayıf hâl tercümeleri İhsan Güneş imzasını taşıyor. Sinan Kunalalp, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclis Üyeleri", *Toplumsal Tarih*, Sayı. 57 (Eylül 1998), s. 61-63.

takdir imkânı ise araştırmacılar için daha çok aleyhte neticeler doğurmakta, teracim-i ahvâle dair bilgi üretimine mâni olmaktadır²⁶. Meselâ bu gibi aleyhte kullanılan takdir hakkından dolayı sicil dosyalarını tetkik için zaman müsteşar ve bakan seviyesindeki makamlara ulaşma mecburiyeti ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan dikkati çeken başka bir husus ise sicil dosyalarına bir taraftan insan haklarını, haysiyet ve şerefini korumak için bir mahremiyet ve kudsiyet atfedilmesi, diğer taraftan bunlara, açılmaması gereken kirli çamaşır bohçası muamelesi yapılması garip bir tezat teşkil etmektedir. Bu hususta bazı araştırmacıların, arşiv bürokrasisinden daha ateşli yasakçı bir tavra sahip olmalarını anlamak da mümkün değildir²⁷.

Netice itibarıyla son zamanlarda Sicill-i Ahvâl Defterlerine²⁸ ve dosyalarına konulan ambargonun maziye ve tarihe ambargo koymak olduğunu ve bunun kâdim geleneğe ve tatbikata aykırı ve hukukî mesnetten mahrum bulunduğunu, aynı zamanda zaten kıt olan teracim-i ahvâl bilgisini kitleleşme yoluna soktuğunu açıkça ifade etmek gerekiyor. Bu sahadaki araştırmaları keyfilikten ve kurumların takdirinden kurtarıp bir kaideye bağlamak zamanı gelmiş ve geçmiştir. Aksi takdirde bu bilgiden mahrum bir tarihçinin metninde herhangi bir şahıs ismini zikretmesi yersizdir. Türk tarihçiliği bu bakımdan teracim-i ahvâle dair araştırmalara son vermek veya bunun neredeyse kapatılmak üzere olan yolunu yeniden açmak gibi bir yol kavşağındadır²⁹.

²⁶ Türk araştırmacıları meselâ Arap, İngiliz ve Fransız araştırmacıları kadar zengin teracim-i ahvâl eserlerine sahip değildir. *Mücemül' - Müellifin* (Ömer Rıza Kehhale) Arapça eser yazan 18615 kişiyi tanıtır. Hayreddin ez - Zirikli'nin *el - Â'lâm'ı* (8+2 cilt) Arap dünyası meşhurlarını tanıtmaktadır. Halihazırda İngilizlerin *Dictionary of National Biography* (Oxford, 1917-1938, 21+1 cilt) ve Fransızların *Dictionnaire de Biographie Française* (1932'den beri) gibi bir müracaat eserine sahip değiliz. *Webster's Biographical Dictionary* (1956) kırk bin isim hakkında bilgi ihtiva ediyor. *New York Times*'de 1858'den beri çıkan 350 bin ölüm ilânının fihristi bulunmaktadır: J. Barhun-A.F. Graff, *Modern Araştırmacı* (Çev. Fatoş Dilber), Ankara, 2001, s. 70.

²⁷ Üniversite hocaları hakkında yapılan araştırmalarda fakültedeki sicil dosyalarına bakmak gerektiğini söylemiş ve bunun yapılmamasını eksiklik olarak görüp örnek vermişim. Sicil dosyalarına bakmadan "nekroloji" yazarların başında gelen Mahmud H. Şakiroğlu (Prof. Dr.) şu hükmü veriyor: "Bir kişinin dosyası hiçbir zaman, resmî makamların ihtiyaç duyması dışında, ele alınamaz. Şahsî dosyalar bir aile sırrı yanında bir meslek sırrı olarak da, hiçbir şekilde, velev ki kendi dosyam bile olsa, aleniye koanamaz. Bu arada bazı araştırmalarda, bu ilkenin ihlâl edilerek, kişinin özel dosyasına bakıldığına dair A. Birinci dışında da kayıtlar gördüm ise de, kabul edilecek bir tutum değildir. Bu konuyu kesin bir şekilde kabul etmiyorum ve girişenleri de tasvip etmem". Geniş bilgi için: Ali Birinci, "Biyografi kitapları ne işe yarar?", *Dergah*, sayı. 140 (Ekim 2001) s. 21; M. Şakiroğlu tarafından yazılan bu türden yazılarda sadece arşiv değil, basılı kaynaklar da ihmâl edilmektedir. Bu bakımdan bilgi değerleri yoktur. Yazdığı kişilerin bibliyografik tarafları da tam değildir. Meselâ hakkında yazdığı yazıda Yusuf Hikmet Bayur'a dair şu yazılar yoktur: 1. Edip Akın, "Millet Partisi Başkanı Hikmet Bayur", *İnci*, Sayı. 9 (22 Mart 1952) s. 4-5; 2. Hilmi Kâmil Bayur, "Kaybettiğimiz Değerli Bilim Adamı- Hikmet Bayur", *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*, Sayı. 8 (Ağustos 1981) s. 32-36. Ayrıca Y. Hikmet Bayur'un bibliyografyasında *Devrin Gençliği*'nde (1952-1953) çıkan yazıları eksiktir. B yazıda dede Kâlim Paşa var, ama baba Haşmet Bey yoktur.

²⁸ M. Zeki Pakalın'ın TTK tarafından baskıya hazırlanan *Sicill-i Osmanî Zeyli* (1246 isim) sicil dosyalarına müracaat edemediği için, birçok isimde bilgiler eksik kalmıştır.

²⁹ Kişilerin çalıştığı kurumlardaki sicil dosyalarını takiben bilhassa ölüm tarihleri ve aile fertleri için Emekli Sandığı'ndaki dosyalarına bakılmalıdır. Kurum arşivlerinde sicil dosyalarına ulaşmak, bazen çok kolay, bazen de imkansız olmakta, bunlara çoğu kere ortadan kaldırılması gereken çöp yığını muamelesi yapılmaktadır.